

کاربرد مطالعات شهروندی

در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه پزشکی خانواده شهری

دکتر محمد مرادی جو

رئیس مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی موثر بر سلامت
دانشگاه علوم پزشکی یاسوج

ایمیل:
moradijoo@gmail.com

مرداد ۱۴۰۵

مقدمه‌ای بر مطالعات شهروندی (Citizenship Studies)

مطالعات شهروندی یکی از حوزه‌های میان‌رشته‌ای علوم اجتماعی است که به بررسی ارتباط فرد با جامعه، دولت و ساختارهای اجتماعی می‌پردازد. این حوزه تلاش می‌کند به **پرسش‌های اساسی** پاسخ دهد:

شهروند بودن به چه معناست؟

حقوق و مسئولیت‌های ما در جامعه چیست؟

چگونه می‌توانیم در بهبود جامعه نقش فعال داشته باشیم؟

در جهان امروز، شهروندی تنها یک وضعیت حقوقی (داشتن شناسنامه یا تابعیت) نیست، بلکه یک **«نقش اجتماعی فعال»** است. شهروندی به رفتار، آگاهی، مشارکت و مسئولیت‌پذیری افراد در جامعه اشاره دارد.

هدف مطالعات شهروندی این است که افراد را از حالت **منفعل** به شهروندان **آگاه**، **مسئول** و **مشارکت‌جو** تبدیل کند.

مفهوم شهروندی

شهروندی (Citizenship): رابطه‌ای است میان فرد و جامعه سیاسی که در آن فرد دارای حقوق مشخص بوده و در مقابل، وظایفی نیز بر عهده دارد.

شهروندی را می‌توان در سه بعد اصلی بررسی کرد:

۱. بعد حقوقی

شامل حقوقی است که دولت یا جامعه برای افراد تضمین می‌کند:

- حق زندگی و امنیت
- حق آزادی بیان
- حق آموزش
- حق مشارکت سیاسی

مفهوم شهروندی

۲. بعد مسئولیت

هر شهروند موظف است:

- ❖ قوانین را رعایت کند
- ❖ حقوق دیگران را محترم بشمارد
- ❖ در حفظ نظم اجتماعی مشارکت داشته باشد

۳. بعد مشارکت

شهروندی فعال بدون مشارکت معنا ندارد:

- I. حضور در فعالیتهای اجتماعی
- II. مشارکت در تصمیم‌گیری‌های جمعی
- III. فعالیتهای داوطلبانه و مدنی

انواع شهروندی

در مطالعات شهروندی، معمولاً سه نوع رویکرد به شهروندی مطرح می‌شود:

۱. شهروندی حقوقی (Legal Citizenship)

تمرکز بر داشتن حقوق رسمی و قانونی در یک کشور.

۲. شهروندی سیاسی (Political Citizenship)

مربوط به مشارکت در انتخابات، احزاب و تصمیم‌گیری‌های سیاسی.

۳. شهروندی اجتماعی (Social Citizenship)

تمرکز بر رفاه اجتماعی، عدالت، آموزش، **سلامت** و برابری فرصت‌ها.

در دنیای امروز، یک شهروند کامل کسی است که هر سه بعد را در کنار هم داشته باشد.

حقوق شهروندی

حقوق شهروندی مجموعه‌ای از حقوق بنیادین است که برای زندگی شایسته انسان ضروری است.

۱. حقوق مدنی:

آزادی فردی

امنیت شخصی

حق مالکیت

آزادی اندیشه و بیان

۲. حقوق سیاسی:

حق رأی دادن

حق انتخاب شدن

حق مشارکت در حکومت

۳. حقوق اجتماعی:

حق آموزش

حق دسترسی به خدمات اجتماعی

حق برخورداری از عدالت اجتماعی

حقوق شهروندی پایه‌ای برای تحقق جامعه عادلانه و پایدار است.

مسئولیت‌های شهروندی

در کنار حقوق، هر شهروند مسئولیت‌هایی دارد که بدون آن‌ها جامعه دچار بی‌نظمی می‌شود.

مهم‌ترین مسئولیت‌ها:

احترام به قانون

رعایت حقوق دیگران

مشارکت در امور اجتماعی

حفظ منابع عمومی

رفتار مسئولانه در جامعه

نکته مهم:

شهروندی فقط «داشتن حق» نیست، بلکه «پذیرفتن مسئولیت» نیز هست.

شهروند فعال و شهروند منفعل

در مطالعات شهروندی، دو نوع رفتار اجتماعی تعریف می‌شود:

شهروند منفعل:

- ✓ تنها مصرف‌کننده خدمات اجتماعی است
- ✓ در تصمیم‌گیری‌ها نقش ندارد
- ✓ نسبت به مسائل اجتماعی بی‌تفاوت است

شهروند فعال:

- در مسائل اجتماعی مشارکت می‌کند
- نسبت به جامعه احساس مسئولیت دارد
- نقد می‌کند و پیشنهاد می‌دهد
- در فعالیتهای جمعی شرکت دارد
- جامعه‌ای توسعه‌یافته است که تعداد شهروندان فعال در آن بیشتر باشد.

مشارکت مدنی (Civic Participation)

مشارکت مدنی یکی از ارکان اصلی شهروندی است. این مشارکت می تواند اشکال مختلفی داشته باشد:

اشکال مشارکت:

✓ شرکت در انتخابات

✓ عضویت در انجمن ها و سازمان های مردم نهاد

✓ فعالیت های داوطلبانه

✓ مشارکت در بحث های اجتماعی

✓ اعتراض مدنی قانونی

مشارکت مدنی باعث افزایش حس تعلق اجتماعی و بهبود کیفیت تصمیم گیری ها در جامعه می شود.

جامعه مدنی و نقش آن

جامعه مدنی (Civil Society) به مجموعه‌ای از نهادها، گروه‌ها و سازمان‌هایی گفته می‌شود که مستقل از دولت فعالیت می‌کنند.

ویژگی‌های جامعه مدنی:

- استقلال از دولت
- هدف‌محور بودن
- مشارکت داوطلبانه افراد

نقش جامعه مدنی:

- نظارت بر عملکرد دولت
- دفاع از حقوق شهروندی
- تقویت مشارکت اجتماعی
- ایجاد آگاهی عمومی

جامعه مدنی پل ارتباطی میان مردم و حکومت است.

ارزش‌های بنیادین شهروندی

مطالعات شهروندی بر مجموعه‌ای از ارزش‌ها استوار است:

۱. عدالت

رفتار برابر با همه افراد جامعه

۲. برابری

فرصت‌های برابر برای همه شهروندان

۳. آزادی

حق انتخاب و بیان آزادانه

۴. مسئولیت‌پذیری

پذیرش پیامدهای رفتار فردی و اجتماعی

۵. همبستگی اجتماعی

احساس تعلق و همکاری میان اعضای جامعه

این ارزش‌ها پایه‌های یک جامعه دموکراتیک و پایدار هستند.

شهروندی و نظام سلامت (مشارکت اجتماعی در سلامت)

نظام سلامت یکی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که مفهوم شهروندی در آن به صورت عملی و ملموس دیده می‌شود. در این حوزه، شهروندان نه تنها دریافت‌کننده خدمات، بلکه بخشی از فرآیند حفظ و ارتقای سلامت جامعه هستند.

نقش شهروندان در نظام سلامت:

- رعایت اصول بهداشت فردی و عمومی
  - مشارکت در برنامه‌های پیشگیری (مثل واکسیناسیون)
  - توجه به آموزش‌های سلامت عمومی
  - همکاری در مدیریت بحران‌های بهداشتی
- در این نگاه، سلامت یک مسئولیت جمعی است و به رفتار آگاهانه شهروندان وابسته است.

عدالت در سلامت به عنوان یک حق شهروندی

یکی از مهم‌ترین ابعاد شهروندی اجتماعی، «عدالت در سلامت» است. این مفهوم به معنای دسترسی همه افراد جامعه به خدمات بهداشتی و درمانی با کیفیت مناسب است.

مؤلفه‌های عدالت در سلامت:

✓ دسترسی به خدمات سلامت

✓ کاهش نابرابری‌های جغرافیایی و اقتصادی

✓ توزیع عادلانه منابع سلامت

✓ حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر

از دید مطالعات شهروندی، برخورداری از سلامت مناسب یک «حق شهروندی بنیادین» محسوب می‌شود، نه یک امتیاز.

مسئولیت اجتماعی در بحران‌های سلامت

بحران‌های سلامت (مانند اپیدمی‌ها، حوادث گسترده یا بحران‌های محیطی) نقش شهروندی را پررنگ‌تر می‌کنند. در چنین شرایطی، همکاری جمعی و مسئولیت‌پذیری شهروندان تعیین‌کننده موفقیت مدیریت بحران است.

رفتارهای شهروند مسئول در بحران سلامت:

- رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی و رسمی
- پرهیز از انتشار اطلاعات نادرست
- همکاری با نهادهای سلامت و امدادی
- حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر
- حفظ آرامش و جلوگیری از رفتارهای هیجانی

در واقع، موفقیت مدیریت بحران‌های سلامت تنها به نظام درمانی وابسته نیست، بلکه به میزان آگاهی و همکاری شهروندان نیز بستگی دارد.

تاب‌آوری سلامت (Health Resilience) و نقش شهروندی

تاب‌آوری سلامت به توانایی افراد، جوامع و نظام سلامت برای «پیش‌بینی، مقابله، سازگاری و بازیابی» در برابر بحران‌ها و فشارهای سلامت گفته می‌شود.

این مفهوم نشان می‌دهد که یک جامعه فقط زمانی سالم است که بتواند در برابر شوک‌ها (مثل بیماری‌های فراگیر، حوادث یا بحران‌های اجتماعی) مقاومت کرده و دوباره به وضعیت پایدار بازگردد.

مؤلفه‌های تاب‌آوری سلامت:

- آمادگی ذهنی و آگاهی شهروندان
- وجود نظام سلامت کارآمد
- همبستگی اجتماعی و اعتماد عمومی
- دسترسی به اطلاعات صحیح و قابل اعتماد
- همکاری بین مردم و نهادهای رسمی

تاب‌آوری سلامت (Health Resilience) و نقش شهروندی

نقش شهروندی در تاب‌آوری سلامت:

❑ مشارکت فعال در برنامه‌های پیشگیری و آمادگی

❑ حفظ آرامش و رفتار مسئولانه در شرایط بحرانی

❑ تقویت همبستگی اجتماعی

❑ مقابله با شایعات و اطلاعات نادرست

در نگاه مطالعات شهروندی، تاب‌آوری سلامت فقط یک مفهوم پزشکی نیست، بلکه یک «توانمندی اجتماعی-شهروندی» است که با رفتار آگاهانه افراد جامعه شکل می‌گیرد.

شهروند آگاه در نظام سلامت

شهروند آگاه در حوزه سلامت کسی است که نقش فعال در حفظ سلامت فردی و اجتماعی خود دارد و نسبت به تصمیم‌های بهداشتی بی‌تفاوت نیست.

ویژگی‌های شهروند آگاه در سلامت:

➤ داشتن سواد سلامت (Health Literacy)

➤ انتخاب سبک زندگی سالم

➤ توجه به منابع معتبر اطلاعاتی

➤ مشارکت در تصمیم‌گیری‌های مرتبط با سلامت عمومی

شهروند آگاه می‌تواند به کاهش بار بیماری‌ها و افزایش کیفیت زندگی در جامعه کمک کند.

نتیجه‌گیری

مطالعات شهروندی به ما می‌آموزد که جامعه فقط مجموعه‌ای از افراد نیست، بلکه یک نظام پیچیده از روابط، حقوق و مسئولیت‌هاست.

یک شهروند آگاه:

- ✓ حقوق خود را می‌شناسد
- ✓ به مسئولیت‌های خود پایبند است
- ✓ در جامعه مشارکت فعال دارد
- ✓ نسبت به سرنوشت جمعی بی‌تفاوت نیست

هدف نهایی مطالعات شهروندی، ساختن جامعه‌ای است که در آن افراد نه تنها برای خود، بلکه برای بهبود زندگی جمعی نیز تلاش می‌کنند.

سلامت (Health)

■ سلامتی حق مسلم هر انسان است.

■ سلامتی یکی از محورهای **عدالت** و **توسعه** جوامع در تمامی ابعاد **اجتماعی**، **اقتصادی**، **سیاسی** و **انسانی** به شمار می رود.

■ سازمان جهانی سلامت (World Health Organization (WHO)) سلامت را اینگونه تعریف می کند: به زیستن/رفاه کامل جسمی، روانی و اجتماعی و نه فقط نبود بیماری و نقص عضو (معلولیت).

سلامت (Health)

سلامت، حق همگانی و جزو تکالیف تمامی دولت ها برای عموم مردم به شمار می رود.

اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

۱۲ - پی ریزی اقتصادی **صحیح و عادلانه** بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه های تغذیه و مسکن و کار و **بهداشت و تعمیم بیمه**.

اصل بیست و نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کارافتادگی، بی سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت های پزشکی به صورت بیمه و غیره **حقی است همگانی**. دولت مکلف است طبق قوانین از محل **درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم**، خدمات و حمایت های مالی فوق را برای یک فرد کشور تأمین کند.

اصل چهل و سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بر اساس ضوابط زیر استوار می شود:

۱ - **تأمین نیازهای اساسی:** مسکن، خوراک، پوشاک، **بهداشت، درمان**، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه.

نظام سلامت (Health System)

- ✓ سازماندهی افراد، موسسات و منابع است که خدمات سلامت را برای برآورده ساختن نیازهای سلامت جمعیت هدف ارائه میدهند.
- ✓ نظام سلامت شامل سازمان ها، مؤسسات، گروه ها و افرادی است که در بخش دولتی و غیردولتی به سیاستگذاری، تولید منابع، تأمین مالی و ارائه خدمات سلامت با هدف بازیابی، ارتقاء و حفظ سلامتی مردم می پردازند.

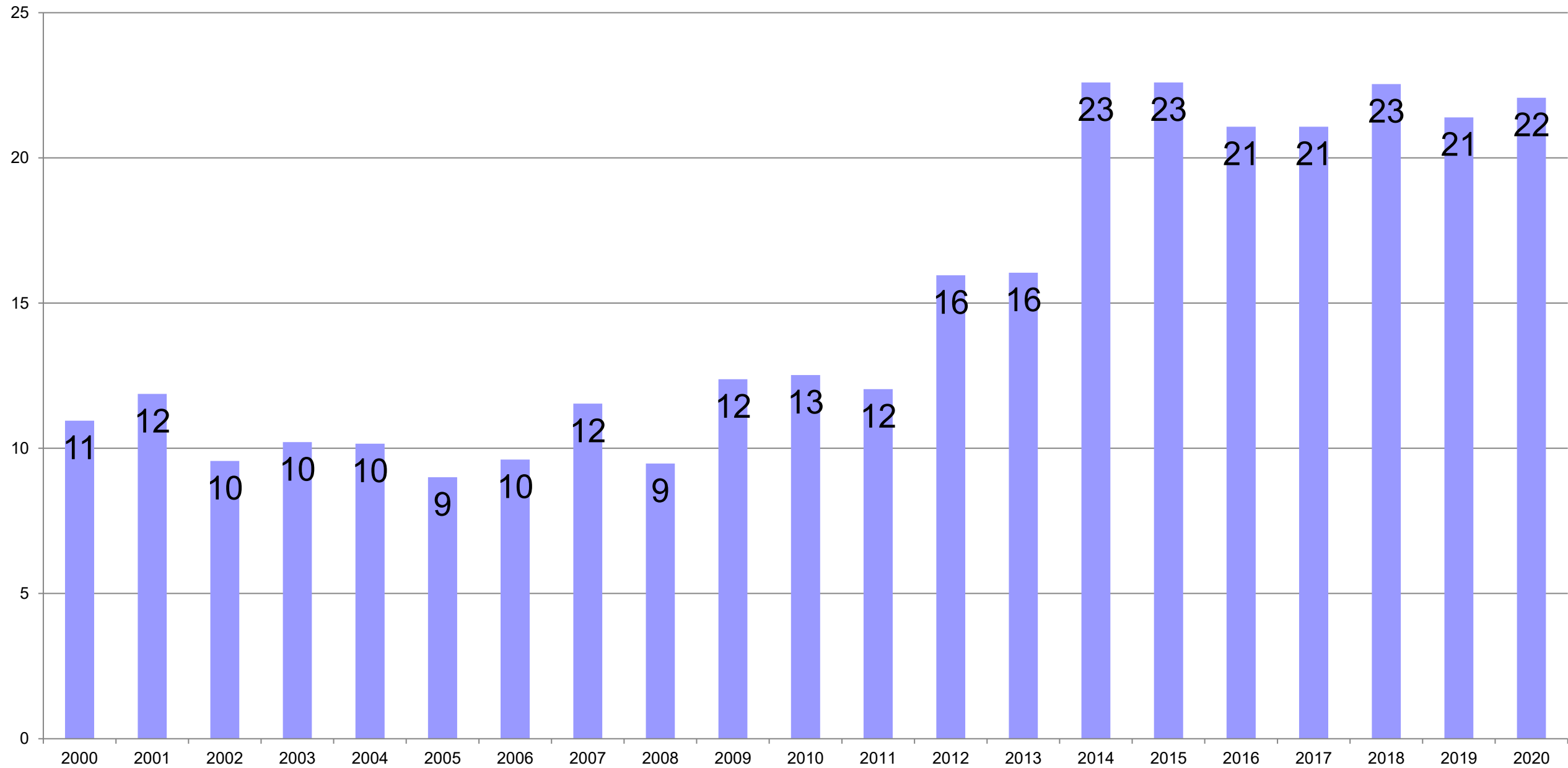
نظام سلامت (Health System)

مجموعه ای از بازیگران، سازمان ها، نهادها و منابع است که بر اساس مجموعه ای از ضوابط، اصول یکپارچه و طبق یک برنامه مشخص از پیش تعیین شده در راستای هدفی مشترک که همان **ارتقاء سلامت جمعیت** تحت پوشش و **پاسخ به انتظارات منطقی جامعه** است با یکدیگر مرتبط شده و از دریافت کنندگان خدمات **در برابر هزینه های سلامت محافظت** می نمایند.

طرح بحول نظام سلامت

هزینه های سلامت به عنوان درصدی از کل هزینه های دولت در جمهوری اسلامی ایران - براساس داده های سازمان جهانی
بهداشت (WHO)

کاربرد مطالعات شهروندی در طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه پزشکی خانواده شهری

موفقیت پایدار برنامه پزشکی خانواده شهری صرفاً با رویکرد فنی و مدیریتی تضمین نمی‌شود. با به‌کارگیری مفاهیم حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی شهروندی، می‌توان این برنامه را از یک طرح اجرایی به ابزاری برای تحقق حق سلامت و تقویت شهروندی فعال تبدیل کرد.

برنامه پزشکی خانواده شهری چیست؟

اجزای کلیدی برنامه

- ۱ پزشک خانواده به عنوان نقطه ورود اول به نظام سلامت
- ۲ نظام ارجاع ساختاریافته میان سطوح خدمات
- ۳ پرونده الکترونیک سلامت و پیگیری مستمر
- ۴ پوشش جمعیتی تعریف شده در سطح محله یا منطقه شهری

مدلی از نظام مراقبت اولیه سلامت که با محوریت پزشک خانواده، تیم سلامت و نظام ارجاع ساختاریافته، خدماتی پیوسته، جامع، هماهنگ و عادلانه را برای جمعیت تحت پوشش در مناطق شهری فراهم می کند.

تعریف

ضرورت

چرا مطالعات شهروندی؟

چالش‌های طراحی از بالا به پایین

! عدم تناسب خدمات ارائه‌شده با نیازهای واقعی و متنوع محلات شهری

! کاهش اعتماد عمومی و مشارکت پایین در ثبت‌نام و استفاده از خدمات

! نادیده گرفتن تفاوت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی میان محلات

! بازخورد ضعیف و ناپیوسته شهروندان در چرخه سیاست‌گذاری سلامت

مطالعات شهروندی این شکاف را با وارد کردن صدای شهروندان به فرآیند تصمیم‌گیری، اجرا و پایش برنامه پر می‌کند.

مطالعات شهروندی و مشارکت اجتماعی در نظام سلامت

مطالعات شهروندی (Citizen Studies) حوزه‌ای میان‌رشته‌ای است که به بررسی نقش، دانش، تجربه زیسته و مشارکت فعال شهروندان در فرآیندهای سیاست‌گذاری، اجرا و اداره امور عمومی می‌پردازد؛ رویکردی که شهروند را از «دریافت‌کننده منفعل خدمت» به «شریک فعال تصمیم‌گیری» تبدیل می‌کند.

ابعاد کلیدی

دانش بومی و تجربه زیسته

درک شهروندان از نیازها و موانع واقعی
زندگی روزمره

حقوق شهروندی در سلامت

به رسمیت شناختن حق دسترسی، اطلاع و
اظهار نظر شهروندان

سرمایه اجتماعی و اعتماد

شبکه‌های محلی و اعتماد متقابل میان
مردم و نظام سلامت

پاسخگویی و شفافیت

بازخورد قابل‌رصد از نتایج مشارکت به
شهروندان

مبنای نظری: سه بعد شهروندی از نگاه مارشال

1

بعد مدنی

حقوق فردی مانند آزادی
انتخاب پزشک، رضایت آگاهانه
و حفظ حریم خصوصی اطلاعات
سلامت شهروند.

2

بعد سیاسی

حق مشارکت در
تصمیم‌گیری‌های سلامت محلی،
از طریق نمایندگی شهروندان و
شوراهای سلامت.

3

بعد اجتماعی

حق برخورداری از حداقل
رفاه و خدمات سلامت؛ در
نظریه مارشال، هسته اصلی
تحقق شهروندی کامل.

جایگاه در اسناد بالادستی ایران

قانون اساسی و سیاست‌های کلی سلامت، سلامت را به‌عنوان یک حق شهروندی به رسمیت شناخته‌اند

سیاست‌های کلی سلامت ابلاغی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (اصل تأمین اجتماعی)

چرا رویکرد فنی-مدیریتی صرف کافی نیست؟

رویکرد فنی-مدیریتی صرف (وضع موجود)

- تمرکز عمده بر پوشش خدمت و کنترل هزینه
- شاخص‌های محدود به بعد بالینی و اداری
- شهروند عمدتاً در جایگاه «گیرنده خدمت»
- مشارکت مردمی نمادین یا در عمل غایب

رویکرد حق‌محور شهروندی (پیشنهادی)

- تمرکز بر تحقق حق سلامت و عدالت اجتماعی
- شاخص‌های مکمل: آگاهی، مشارکت واقعی، اعتماد
- شهروند به‌عنوان صاحب حق و مشارکت‌کننده فعال
- سازوکار مشارکت نهادینه (شوراهای سلامت محله)

چالش های موجود

1

آگاهی پایین شهروندان از حقوق خود در نظام سلامت
بسیاری از خدمت گیران از منشور حقوق بیمار و مسیر شکایت یا مطالبه گری آگاهی ندارند.

2

مشارکت محدود مردم در طراحی و اجرای برنامه
تصمیمات عمدتاً بالا به پایین اتخاذ می شود؛ صدای جامعه محلی در طراحی برنامه شنیده نمی شود.

3

نابرابری در دسترسی میان محله های شهری
تفاوت در اعتماد و تعلق اجتماعی، به نابرابری فضایی در بهره مندی از خدمات پزشک خانواده دامن می زند.

4

ضعف در ارزیابی ابعاد غیربالینی برنامه
شاخص های رایج، عدالت ادراک شده، کرامت و اعتماد شهروندان به نظام سلامت را نمی سنجند.

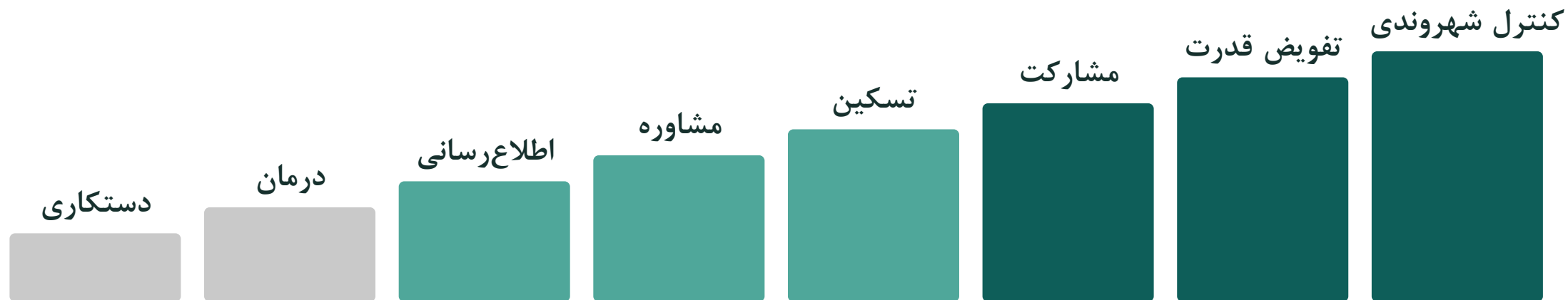

نردبان مشارکت آرنشتاین

● عدم مشارکت ____ توجیه یا هدایت افکار عمومی بدون مشارکت واقعی

● مشارکت نمادین ____ اطلاع‌رسانی و مشاوره بدون تضمین اثرگذاری بر تصمیم نهایی

● مشارکت واقعی (قدرت شهروندی) ____ مشارکت واقعی، تفویض اختیار و کنترل شهروندان بر تصمیمات

کاربرد مطالعات شهروندی در سه مرحله برنامه

3

مرحله ۳_ارزیابی

فراتر از پوشش و هزینه: سنجش
تحقق حق سلامت، آگاهی،
مشارکت، عدالت و اعتماد.

2

مرحله ۲_اجرا

تقویت شهروندی فعال: آموزش
متقابل، مشارکت واقعی و توازن
حقوق بیماران و خدمت‌گران.

1

مرحله ۱_طراحی

نهادینه‌سازی حق سلامت در تعریف
بسته خدمت، حقوق خدمت‌گیران و
سازوکارهای مشارکت از همان ابتدا.

طراحی، اجرا و ارزیابی

ارزیابی

سنجش کیفیت، عدالت و رضایت از
منظر شهروند و بازخورد به
سیاست‌گذاری

اجرا

هم‌طراحی خدمات با جامعه،
رابطین محلی و انطباق فرهنگی
مداخلات

طراحی

نیازسنجی، شناسایی گروه‌های
هدف و اولویت‌گذاری مبتنی بر
صدای شهروند

کاربرد در مرحله طراحی برنامه

مرحله طراحی

تعریف بسته خدمت بر اساس عدالت، عدم تبعیض و پوشش همگانی

گنجاندن صریح حقوق خدمت‌گیران: ایمنی، تداوم مراقبت، شأن، حریم خصوصی، اطلاعات، مشارکت در تصمیم‌گیری

طراحی سازوکارهای مشارکت شهروندی از ابتدا: شوراهای سلامت محله، رابطین بهداشت، کانال‌های بازخورد

توجه به تفاوت‌های شهری از منظر تعلق اجتماعی، اعتماد و نابرابری‌های فضایی

کاربرد مطالعات شهروندی در طراحی

نقش در این فاز

۱ شناسایی نیازهای واقعی و اولویتهای سلامت محلات شهری

۲ شناسایی گروههای آسیبپذیر و کمبرخوردار از خدمات

۳ درک موانع فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی دسترسی به خدمات

۴ مشارکت شهروندان در اولویت‌گذاری و تدوین اهداف برنامه

ابزارهای کاربردی

پیمایش خانوار و نیازسنجی سلامت محله

گروه‌های کانونی (Focus Group Discussion)

نقشه‌برداری مشارکتی محله (Participatory Mapping)

کارگاه‌های آینده‌نگاری با حضور شهروندان

کاربرد در مرحله اجرای برنامه

مرحله اجرا

● آموزش همزمان تیم سلامت و شهروندان درباره حقوق و تکالیف متقابل

● ایجاد فضای واقعی برای مشارکت مردم به جای مشارکت نمادین

● مدیریت تعادل میان حقوق بیماران و حقوق خدمت‌گران برای افزایش ماندگاری نیروها

● توجه به عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت و احساس تعلق شهروندان شهری

کاربرد مطالعات شهروندی در اجرا

نقش در این فاز

ابزارهای کاربردی

۱

هم‌طراحی خدمات با رابطین سلامت و جامعه محلی

۲

انطباق‌سازی فرهنگی و زبانی مداخلات با بافت محله

۳

برقراری ارتباط دوسویه و پایدار میان پزشک و جامعه

۴

افزایش پذیرش اجتماعی و مشارکت در ثبت‌نام برنامه

رابطین بهداشت و سلامت محله (Community Health Workers)

شوراهای سلامت محله و جلسات دوره‌ای شهروندی

پلتفرم‌های بازخورد آنلاین و آفلاین

پایش مشارکتی اجرای خدمات (Participatory Monitoring)

کاربرد در مرحله ارزیابی برنامه

● میزان تحقق حق سلامت از نگاه شهروندان

● سطح آگاهی و توانمندی مردم در مطالبه حقوق خود

● میزان مشارکت واقعی در فرآیند مراقبت و تصمیم‌گیری

● احساس عدالت، کرامت و اعتماد به نظام سلامت

● مقایسه تجربه زیسته گروه‌های مختلف اجتماعی در شهرها

کاربرد مطالعات شهروندی در ارزیابی

نقش در این فاز

۱ سنجش کیفیت خدمات از منظر تجربه زیسته شهروند

۲ ارزیابی عدالت در دسترسی میان محلات و گروه‌های اجتماعی

۳ شفاف‌سازی و بازتاب نتایج ارزیابی برای عموم شهروندان

۴ تغذیه بازخورد شهروندی به چرخه بازطراحی برنامه

ابزارهای کاربردی

نظرسنجی رضایت‌مندی شهروندان از خدمات

گروه‌های کانونی ارزیابی تجربه دریافت خدمت

شاخص‌های تجربه بیمار PREMs / PROMs

حسابرسی اجتماعی برنامه (Social Audit)

شاخص‌های پیشنهادی برای سنجش بعد شهروندی برنامه

بعد ارزیابی	شاخص پیشنهادی	روش سنجش
تحقق حق سلامت	درصد شهروندان با ادراک برابر از دسترسی به خدمات	پیمایش شهروندی سالانه
آگاهی از حقوق	درصد آگاهی از منشور حقوق خدمت‌گیران و خدمت‌گران	پرسشنامه آگاهی در مراکز سلامت
مشارکت واقعی	نرخ حضور و اثرگذاری در شوراهای سلامت محله	تحلیل صورت‌جلسات و پیمایش مشارکت
عدالت و اعتماد	شاخص تمرکز (Concentration Index) نابرابری بین محله‌ها	تحلیل آماری داده‌های پوشش خدمت

انواع داده‌های قابل استفاده

● داده‌های کوهورت (مثال: کوهورت دنا)

● داده‌های روتین نظام سلامت (HIS، SIB، بیمه)

● داده‌های خودگزارش‌دهی و مشارکتی

● مزایا و محدودیت‌ها

کاربرد داده‌ها در پزشکی خانواده

● شناسایی جمعیت هدف و stratification

● مدیریت بیماری‌های مزمن

● نظام ارجاع و کاهش مراجعات غیرضروری

● تحلیل الگوی استفاده از خدمات

داده‌ها در
پزشکی خانواده

طراحی مطالعات کاربردی

طراحی مطالعه

- تبدیل چالش‌های اجرایی به سوال پژوهشی

- آشنایی با طراحی‌های مختلف مطالعه کاربردی (اسلاید بعد)

- مرور مثال‌های واقعی از یاسوج

طراحی مطالعات پیشنهادی

۱

مقطعی

۲

کوهورت

۳

مورد-شاهدی لانه‌گزیده

۴

مطالعات اجرای برنامه
(Implementation Studies)

ارزیابی برنامه پزشکی خانواده

● بررسی شاخص‌های کلیدی ارزیابی برنامه (اسلاید بعد)

● روش‌های تحلیل داده‌های ارزیابی

ارزیابی برنامه
پزشکی خانواده

شاخص‌های کلیدی ارزیابی

۱

بستری قابل پیشگیری (ACSC)

۲

هزینه‌ها

۳

عدالت در دسترسی

۴

رضایت بیماران

شاخص‌های کلیدی ارزیابی مبتنی بر شهروند

۱

دسترسی ادراک‌شده

میزان سهولت دسترسی به پزشک خانواده از دید شهروند

۲

رضایت از تعامل پزشک-بیمار

کیفیت ارتباط، احترام و زمان اختصاص‌یافته در ویزیت

۳

اعتماد به نظام ارجاع

باور شهروند به کارآمدی و شفافیت مسیر ارجاع

۴

احساس مشارکت در تصمیم‌گیری

میزان دخیل‌شدن شهروند در تصمیمات مربوط به سلامت خود

۵

عدالت در دریافت خدمت

یکسانی کیفیت خدمت میان محلات و گروه‌های اجتماعی مختلف

۶

پاسخگویی نظام سلامت

میزان بازتاب بازخورد شهروندان در بهبود خدمات

توصیه‌های سیاستی

شش اقدام عملی برای نهادهای سازنده بعد از شهروندی در برنامه پزشک خانواده شهری

1

۱. تدوین سند ملی حقوق خدمت‌گیران و خدمت‌گران

ابلاغ سند و الزام دانشگاه‌های علوم پزشکی به اجرای آن در برنامه پزشک خانواده شهری

2

۲. ادغام آموزش حقوق شهروندی سلامت

در برنامه‌های توانمندسازی تیم پزشک خانواده و آموزش همگانی شهروندان

3

۳. طراحی نظام ارزیابی ترکیبی

شاخص‌های عملکردی به‌علاوه شاخص‌های شهروندی اجتماعی: عدالت ادراک‌شده، مشارکت، اعتماد

4

۴. تقویت شوراهای سلامت محله

و تخصیص بودجه مشخص برای فعالیت‌های مشارکتی در سطح شهر

5

۵. ایجاد کارگروه بین‌رشته‌ای در وزارت بهداشت

با حضور متخصصان مطالعات شهروندی، حقوق سلامت و پزشکی اجتماعی برای پایش مستمر

6

۶. انتشار گزارش سالانه عمومی

از وضعیت تحقق حقوق شهروندی در برنامه، برای افزایش شفافیت و پاسخگویی

نقشه راه پیشنهادی برای اجرای توصیه‌ها

توالی زمانی برای حرکت از سند تا نهادینه‌سازی کامل

3

بلندمدت (۱۸ تا ۳۶ ماه)

تعمیم کشوری، انتشار گزارش
سالانه عمومی و نهادینه‌سازی
کارگروه بین‌رشته‌ای وزارتی.

2

میانمدت (۶ تا ۱۸ ماه)

راه‌اندازی شوراهای سلامت محله
در مناطق پایلوت و آغاز اجرای
نظام ارزیابی ترکیبی.

1

کوتاهمدت (۰ تا ۶ ماه)

تدوین سند ملی حقوق و آغاز
آموزش تیم‌های پزشک خانواده
درباره حقوق و تکالیف متقابل.

نقش ذی‌نفعان کلیدی

تحقق این چارچوب، مسئولیتی مشترک میان چهار بازیگر اصلی است

1 وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

تدوین سند ملی حقوق و راهبری کارگروه بین‌رشته‌ای برای پایش مستمر بعد شهروندی.

2 دانشگاه‌های علوم پزشکی

اجرای محلی سند، آموزش تیم‌های پزشک خانواده و راه‌اندازی شوراهای سلامت محله.

3 تیم پزشک خانواده و کارکنان سلامت

رعایت متقابل حقوق و برقراری تعاملی مبتنی بر احترام، شأن و اعتماد با شهروندان.

4 شهروندان و جامعه محلی

مشارکت فعال در شوراهای سلامت محله و مطالبه‌گری آگاهانه حقوق خود.

چالش‌ها و موانع پیش رو

! محدودیت زمان و منابع

فرآیندهای مشارکتی واقعی به زمان، بودجه و نیروی انسانی متخصص نیاز دارند

! شکاف دیجیتال

نابرابری در دسترسی به ابزارهای آنلاین مشارکت میان گروه‌های اجتماعی

! خستگی مشارکتی

کاهش انگیزه شهروندان در صورت مشارکت مکرر بدون بازخورد ملموس

! مقاومت نهادی

تمایل کم برخی نهادها به تسهیم واقعی قدرت تصمیم‌گیری با شهروندان

عوامل موفقیت و توصیه‌های عملی

نهادینه‌سازی مشارکت در چرخه سیاست‌گذاری، نه صرفاً مشورت نمادین

ظرفیت‌سازی و آموزش هم‌زمان تیم سلامت و شهروندان

تنوع‌بخشی به روش‌های مشارکت متناسب با بافت اجتماعی هر محله

بازخورد شفاف، مستمر و قابل‌رصد به شهروندان (بستن حلقه بازخورد)

استفاده ترکیبی از ابزارهای دیجیتال و حضوری برای پوشش گروه‌های مختلف

پیشنهاد ویژه استان

1

معاونت بهداشت دانشگاه

دانشگاه علوم پزشکی یاسوج

2

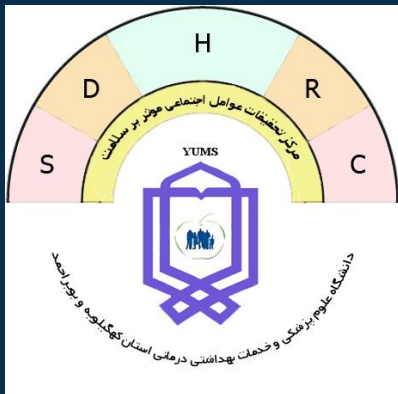
اداره کل بیمه سلامت استان
(مرکز ملی تحقیقات بیمه سلامت)

مرکز ملی تحقیقات بیمه سلامت

3

مرکز تحقیقات عوامل اجتماعی
مؤثر بر سلامت

دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی استان کهگیلویه و بویراحمد

نقش تحول آفرین بیمه سلامت در گذار از پرداخت هزینه به مدیریت سلامت جمعیت

حوزه	رویکرد سنتی بیمه سلامت	نقش بیمه سلامت در پزشکی خانواده مبتنی بر داده‌های شهروندی
نقش بیمه	پرداخت‌کننده هزینه خدمات پس از دریافت خدمت	خریدار راهبردی سلامت و شریک در مدیریت سلامت جمعیت
نوع تصمیم‌گیری	واکنشی؛ پاسخ به هزینه‌ها و مراجعات انجام‌شده	پیشگیرانه؛ شناسایی خطرات و برنامه‌ریزی قبل از ایجاد بیماری
واحد تمرکز	فرد بیمار و خدمت دریافت‌شده	جمعیت تحت پوشش و نیازهای سلامت آن‌ها
نوع داده مورد استفاده	اطلاعات مالی، صورتحساب، نسخه و بستری	ترکیب داده‌های بیمه‌ای، داده‌های سلامت، داده‌های اجتماعی و مطالعات شهروندی
شناخت جمعیت تحت پوشش	محدود به تعداد بیماران و خدمات دریافت‌شده	شناخت الگوی بیماری، عوامل خطر، وضعیت اجتماعی-اقتصادی و نیازهای سلامت جمعیت
مدیریت بیماری‌های مزمن	پرداخت هزینه دارو و درمان پس از تشخیص	شناسایی افراد پرخطر، پیگیری فعال و جلوگیری از عوارض بیماری

نقش تحول آفرین بیمه سلامت در گذار از پرداخت هزینه به مدیریت سلامت جمعیت

حوزه	رویکرد سنتی بیمه سلامت	نقش بیمه سلامت در پزشکی خانواده مبتنی بر داده‌های شهروندی
مثال دیابت	پرداخت هزینه انسولین، دارو و آزمایش	شناسایی افراد در معرض خطر، آموزش سبک زندگی، کنترل HbA1c و کاهش عوارض
مثال فشارخون	پرداخت ویزیت و دارو	شناسایی بیماران کنترل نشده و طراحی برنامه پیگیری توسط پزشک خانواده
کنترل هزینه‌ها	کاهش هزینه با محدود کردن پرداخت‌ها	کاهش هزینه از طریق پیشگیری، کاهش بستری‌های قابل پیشگیری و مدیریت بیماری
پرداخت به ارائه‌دهندگان خدمت	پرداخت بر اساس تعداد خدمات ارائه شده	پرداخت مبتنی بر عملکرد، کیفیت مراقبت و پیامدهای سلامت
ارزیابی عملکرد پزشک خانواده	تعداد ویزیت‌ها و خدمات ثبت شده	شاخص‌هایی مانند کنترل بیماری‌ها، رضایت بیماران، دسترسی و کاهش مراجعات غیرضروری
عدالت در سلامت	ارائه خدمات یکسان به همه گروه‌ها	تخصیص منابع بر اساس نیاز واقعی مناطق و گروه‌های آسیب‌پذیر

نقش تحول آفرین بیمه سلامت در گذار از پرداخت هزینه به مدیریت سلامت جمعیت

حوزه	رویکرد سنتی بیمه سلامت	نقش بیمه سلامت در پزشکی خانواده مبتنی بر داده‌های شهروندی
استفاده از مطالعات شهروندی	معمولاً محدود یا بدون استفاده	استفاده از اطلاعات مردم درباره موانع دسترسی، رفتارهای سلامت و شرایط اجتماعی
اتصال به کوهورت‌ها (مثل کوهورت دنا)	معمولاً جدا از نظام بیمه‌ای	استفاده از داده‌های طولی برای پیش‌بینی خطر، طراحی مداخلات و ارزیابی سیاست‌ها
تصمیم‌گیری سیاستی	مبتنی بر هزینه‌های گذشته	مبتنی بر پیش‌بینی آینده سلامت جمعیت

نکات کلیدی این کارگاه

- ✓ مطالعات شهروندی صدای واقعی مردم را وارد چرخه سیاست‌گذاری سلامت شهری می‌کند
- ✓ کاربرد مؤثر این رویکرد در هر سه فاز طراحی، اجرا و ارزیابی ضروری است
- ✓ موفقیت برنامه در گرو نهادهای سازش مشارکت و بستن حلقه بازخورد با شهروندان است

نکات کلیدی این کارگاه

- ✓ موفقیت برنامه فقط در گرو گسترش پوشش و کاهش هزینه نیست
- ✓ مطالعات شهروندی، رویکرد فنی را به رویکرد حق محور و مشارکتی ارتقا می دهد
- ✓ این رویکرد، مشروعیت اجتماعی، اعتماد عمومی و عدالت در سلامت شهری را تقویت می کند

با تشکر از حضور و مشارکت شما